

תלאביביו

מה עניתי במבחן

אורי יואלי

בראשית השנה שעברה החלטתי, סוף סוף, להשלים, אחרי הפסקה של יותר מדי שנים, תואר שני בהיסטוריה של עם ישראל.

כאשר נקטע, לפני כמעט עשור, מסלול לימודי, הייתי לכאורה בדרך לאיזשהו מקום, דוקטורט או משהו. חשבתי אז שבשאהיה גדול אכתוב מחקרים בעלי חשיבות, ויכולתי לדמיין את עתידי באקדמיה. כל זאת לא נכון כעת, וכפי הנראה גם אז היה רק אשליה וחלום שוא. איני מתאים לאקדמיה והיא לא מתאימה לי. לא נורא. זו לא אכזבה אלא מסקנה.

עכשיו, כשהתפכחתי, הייתי זקוק לתואר מסיבות ענייניות לגמרי, בכדי שאוכל להגיש מועמדות לתכנית מצטיינים בתחום החינוך שתואר שני הוא תנאי הסף עבורה. אני מורה טוב וחשבתי שזה, להבדיל, מאוד מתאים לי. הייתי מוכן לעבוד קשה כי מאוד רציתי בזה.

נרשמתי לאוניברסיטה, אבל לא עשיתי כלום בסמסטר הראשון. רותי, מזכירת החוג,

שהרוויחה בצדק את התואר 'המיתולוגית' שמוצמד תמיד לשמה, הבהירה לי שמאחר שחלפו שנים מאז שזנחתי את לימודי זו ההזדמנות האחרונה בהחלט, והזהירה כי כל ציוני הקודמים ימחקו ולא יוכרו אם לא אתעשת במהירות. אבל זה היה גדול עלי. פחדתי להשאב לעולם שיצאתי ממנו כבר, והעבודה בה הייתי שקוע באותו זמן, הוראת קולנוע בבית ספר תיכון, דרשה ממני יותר מדי מכדי שאוכל להתמסר לכל דבר אחר.

התעשתתי ברגע האחרון, מעט לפני תחילת הסמסטר השני, והגעתי לאוניברסיטה. ספגתי את נאום התוכחה של רותי, ונרשמתי לשלושה סמינרים, מה שנותר לי, שבאורח פלא הסתדרו עם לוח הזמנים שלי כמורה. רותי איחלה לי בהצלחה והרגשתי שהיא מאמינה בי. לא רציתי לאכזב אותה שוב. החלטתי שאני מתכוון לעמוד באתגר, כתיבת שלוש עבודות קטנות, מבחן סיכום וזהו, כי די כבר לסבך הכל.

כן סיבכתי קצת, בסוף.

במשך שנים רציתי לכתוב על הרחוב שבו אני גר. הרגשתי שאיני רק תושב בו אלא מוגדר על ידו. בצעד יהיר ובלתי אחראי החלטתי לשלב בין דרישות הלימודים לשאיפה הזו, ולנסות לעמוד בשני האתגרים במקביל, כלומר לכתוב מחקר עצמאי, לא קשור בכלל לאוניברסיטה, על נושא שמעניין אותי, ובמקביל שלוש עבודות קטנות שישתלבו בזה איכשהו.

רוב חומרי המחקר היו ברשותי עוד מהזמן בו היה לי עתיד אקדמי. אספתי ולמדתי עוד במהלך הסמסטר ואחריו. למזלי הגדול אחד מהסמינרים בהם למדתי, 'על יהודים וערים: מה בין היסטוריה עירונית לבין היסטוריה קהילתית', אותו לימד ד"ר סקוט אורי, התגלה כמשמעותי במיוחד עבורי, והעניקו לי מסגרת שבלעדיה, כפי הנראה, הייתי הולך לאיבוד. תרומתו של ד"ר אורי ניכרת בספר ואני אסיר תודה על כך.

איך שנגמר הסמסטר ויצאתי לחופש הגדול בבית הספר שאני מלמד בו התישבתי לכתוב, בקצב קדחתני, פרק אחרי פרק. הייתי צריך למהר כי החופש הגדול כמעט נגמר, הקיץ עמד להסתיים, ולא הייתי מוכן לוותר על השלמת המשימה הכפולה. ספר, שלוש עבודות קטנות, מבחן אחד וזהו.

הצלחתי במשימה. העבודות הוגשו אחרי בקשת דחייה בודדת. הספר הושלם. יכולתי להתפנות ולחזור אל העבודה האמיתית שלי, ההוראה. נותרה לי רק מטלה יחידה כדי לעמוד בחובות התואר.

זה היה מבחן גמר, שגם אותו ערך לי ד"ר סקוט אורי, ונשאלתי שאלה שעליה היה עלי לענות בכתב תוך זמן מוגבל, תוך שימוש ברשימת ספרות שהוגדרה מראש.

בכתיבת הספר התמקדתי בהקשר מקומי מאוד. נקודת המבט שלי הייתה של מי שבגובה הרחוב, מי שחי, עובד או עובר בו. הרבי מבכרך, הרחוב

הקטן בו אני גר עם אהובתי ובתנו, מחבר בין תל-אביב ויפו. הוא שימש, עוד שהיה שביל עפר לא סלול, מרחב ביניים משותף לשתי הערים.

נקודת המבט המקומית, שאימצתי באופן טבעי כמי שחי ברחוב הזה ואהב אותו, גרמה לי להרגיש כיצד הדיכטומיה המקובלת, תל-אביב מצד אחד ויפו בשני, על כל מה שלכאורה משתמע מכך, כמעט אינה מתקיימת באזור הזה. שאלות של מרכז ושוליים, עוני ועושר, שמרנות וחדשנות, אידאולוגיה ופרגמטיזם, אינדיבידואליות וקהילתיות, מקבלות תשובות שונות כאשר הן נבחנות בקנה מידה קטן מאשר בגדול. בשאלת המבחן נדרשתי להרחיב את ההקשר ולהסיק מסקנה.

חיי ברחוב שלי, בעיר שלי, עם המשפחה שלי, הם מה שמעניק להם טעם ומהות. המקומי והאישי הוא גם הכללי והפוליטי. החיים העירוניים, במרחב ביניים מטושטש קצוות, הם לא פשוטים, אבל זה מה שהופך אותם

למעניינים. כל רובד שמתגלה בהם מוביל לרובד נוסף, וזה כיף. במבחן הסיום ניסיתי להראות את זאת בקנה מידה מעט רחב יותר מזה של רחוב קטן בשוליים.

אז הטקסט המצורף כאן הוא השאלה והתשובה, בשינויים קלים והרחבות מסוימות. זה במידה רבה סיכום לספר, 'צריך לדבר על הרבי', אותו הדפסתי בשתי מהדורות מוגבלות, גם זה מהר מהר.

חילקתי אותו חינם בחנויות ספרים עצמאיות בתל-אביב ובירושלים ולמי שרצה, עותקיו אולי עוד מסתובבים. נשאו אצלי כמאה עותקים, נכון לעכשיו, ובטח אשתחרר מהם בקרוב. גרסת חינם שלו נמצאת באתר שלי, 'קול הרעם'.

כבר עשיתי אותו דבר גם עם ספר קודם, 'פעם, פה: אני מספר לך על צלבנים וממלוכים'. כתיבה ופרסום של ספרים המחולקים חינם זה לא תחביב מאוד יקר, וגיליתי שהענקתם לאחרים מסבה לי הנאה. אבל ספרון זה, הנמצא בידיך, הקורא או

הקוראת, הוא נסיון לפתח את התחביב ולמצוא עוד דרכים להתמיד בו. גם זה, אם תרצו, מקומי ואישי אבל גם פוליטי. אבל לא צריך להיות רציני כל כך פתאום.

לא התקבלתי בסוף לתכנית המצטיינים ההיא, אגב. אני שמח על זה, עכשיו, אבל זאת הייתה אכזבה מרה. כתוצאה ותגובה לכשלון שיניתי דברים בחיי המקצועיים. יכול להיות ש'דפוס בית', אשר בו הספרון הזה מודפס ונכרך, המשותף לאהובתי ולי, ישתלב במסלול החדש והמרגש הזה. בהצלחה שיהיה.

השאלה:

האם תל-אביב ויפו היו עיר אחת או שתי ערים
נפרדות בתקופת המנדט? תאר את התהליך
ההיסטורי של ייחוד או פירוד בין שתיהן.

התשובה:

בפתיחת מאמר שכתבו אנדרה אליאס מזאוי ומכרם ח'ורי-מח'ול, המבכה את המדיניות המוחקת את ההיסטוריה של יפו הערבית, הם מצטטים את דוד בן-גוריון, שכתב ביומנו האישי בשנת 1936:

... חורבנה של יפו, העיר והנמל בוא יבוא. וטוב שיבוא. עיר זו שהשמינה מהעלייה וההתיישבות היהודית ראוי לה להיחרב כשהיא מניפה גרזן על ראש בונה ומפרנסיה. אם היא תרד שאולה לא אשתתף בצערה.¹

מזאוי וח'ורי מח'ול טוענים שהנבואה הזו הגשימה את עצמה לאחר כיבוש יפו והתבטאה במדיניות וביחס של מדינת ישראל ושל עיריית ת"א-יפו לעיר. אותו ציטוט מופיע גם במאמר של דניאל מונטרסקו, בו הוא בוחן את היחס האמביוולנטי לעיר כמייצגת של עבר רחוק

מפואר ועבר קרוב ספוג אלימות ועוינות לאומית.² תגובתו הרגשית של בן-גוריון לפרוץ המרד הערבי, ולצעדי הדיכוי הקיצוניים שהפעיל השלטון הבריטי ביפו כתגובה לכך, מבטאת בעיקר את הניכור המוחלט והכפול שחש כלפי יפו. בהיותה גם עיר וגם ערבית, הייתה בעיניו לא רק מרכז לאומי של האויב אלא גם מקום טמא מעצם עירוניותו. תל-אביב עצמה לא הייתה אהובה עליו, ונראה שחשב שהיא מעין רוע הכרחי, מרכז כלכלי, תרבותי ודמוגרפי רק בלית ברירה.

גישתי הרגשית ליפו ולתל-אביב הפוכה, לא מנוכרת אלא אוהבת, כשל בן המקום. במשך הקיץ האחרון פרסמתי סדרה של רשימות סביב ההיסטוריה של הרחוב שבו אני גר, הנמצא בגבול בין שתי הערים.³ אנסה לנצל את ההזדמנות של כתיבת מבחן זה בכדי לבחון את השאלה הרחבה יותר של הזהויות העירוניות

השונות שהתקיימו במרחב המשותף לשתי הערים.

*

טענתי הבסיסית היא כי המרחב המשותף לשתי הערים היה גם פיזי וכלכלי, גם פוליטי ושלטוני, וגם לאומי ואידיאולוגי. לתפישתי, תל-אביב ויפו היו, עד 1948, מטרופולין דו-לאומי אחד, בו חיו בעלי זהויות נבדלות ומגוונות בתוך מרחב משותף. משנת 1936 התקיים במטרופולין הזה קונפליקט לאומי גלוי, שהיה מעין מלחמת תושבים. הוא התבטא במרחב העירוני וככל שהעצים הוגדרו קוי החלוקה בין שני הפכים לכאורה, ונוצר קו גבול פיזי ולאומי. עם התבוסה הערבית וחורבנה הכמעט שלם של יפו אבד למטרופולין המשותף חלק עיקרי מזהותו.

שני הצדדים נטו, גם בזמן אמת, ובמיוחד בדיעבד, להבליט את השוני בין שתי הערים ובין שתי הזהויות הלאומיות. דבר זה איפשר ומאפשר להגדיר קורבן ומקרבן בהתאם להשקפה

הפוליטית של המתאר. אבל בפועל הן היו קשורות זו בזו יותר משנדמה.

בין שתי הערים ובין שתי האוכלוסיות, הערבית והיהודית, התקיימו יחסים מסובכים שכללו בין היתר ניצול הדדי, שיתופי פעולה של פרטים ושל מוסדות והגדרה עצמית המתעצבת זו כנגד רעותה. המחקר המקובל ודעת הציבור נוטים להבליט את ההבדלים בין הערים. כותרת ספרו החשוב של שרון רוטברד, 'עיר לבנה, עיר שחורה', משקפת את הגישה הזו.⁴ אבל אני בוחר לאמץ את עמדתו של תמיר גורן במאמר שפרסם לאחרונה בו הוא מאתר את הקשרים האמיצים ביניהן.⁵ בעקבותיו אמשיך ואטען שגם בשנים 1936-1948 העימות בין שתי הערים מבליט את הקשר הגורדי שרק אבחת החרב של המלחמה הייתה מסוגלת להתיר.

עיר נמל מתפתחת

נמל הדייגים הקטן של יפו היה הבסיס לצמיחתה המהירה בחצי השני של המאה ה-19. אירופה והמערב לא היו המניעים הראשיים של התהליך הזה, אבל ביפו, עיר הנמל שהייתה ראש גשר אירופי בארץ, נוכחותם הפיזית והכלכלית הייתה מורגשת וחשובה.

כיבוש הארץ על ידי מוחמד עלי באשה, שמונה לשליט מצרים על ידי הסולטאן העות'מאני, מרד באימפריה ונחשב לאבי מצריים המודרנית, הניע תהליכי שינוי מקומיים רבים, ובהם פיתוח חקלאי והגירה. ההשתלטות המחודשת של האימפריה העות'מאנית על הארץ והשינויים שזו עברה בזמן הזה, כולל נסיון עיקש להתחדשות ורפורמות באימפריה, הובילו לכך שיפו צמחה במהירות, והפכה מכפר דייגים המשמש כשלוחה של המרכז השלטוני ברמלה למרכז יצוא הדרים וסחורות אחרות ולעיר סחר ויבוא חשובה. האירופים היו המשתמשים העיקריים בנמל הזה, הן לצורך סחר דו-צדדי והן לתנועת נוסעים.⁶ שיפור הדרך

המובילה בין יפו לירושלים וסלילת קו הרכבת המחבר בין שתי הערים הפך אותה לשער הכניסה הראשי לתיירים ולמהגרים אל הארץ. התפתחה בה קהילה יהודית משמעותית שחלקה הגדול בעל שורשים עות'מאניים, כמו משפחות שלוש ורוקח, שעסקה בעיקר במסחר, וגם קהילת מתיישבים אירופית קטנה, ברובה גרמנית טמפלרית, שהייתה לה חשיבות רבה בהתפתחות הכלכלית של הארץ.⁷

כל הדרכים שיצאו מיפו והובילו אליה נפגשו בנמל, וההתפתחות העירונית והחקלאית הייתה לאורכן, אבל הנמל הזה היה מיושן ומוגבל, ולא איפשר עגינה של ספינות מודרניות. תוכניות לפיתוחו ולהרחבתו, כולל יוזמה לחפירת נמל פנימי שהיה אמור להיות ממוקם באזור הבאסה, הביצה, אצטדיון בלומפילד של ימינו, נדונו על ידי השלטונות העות'מאניים אבל לא הגיעו לידי ביצוע. השכונות היהודיות של יפו, נווה-צדק, נווה שלום ואחוזת בית, נבנו בשולי העיר וכחלק

מתוך צמיחתה הטבעית, תוך התייחסות ברורה ליפו כאל המרכז העירוני שלהן. זה לא השתנה משמעותית גם עם ייסוד תל-אביב, שנתפסה והתפתחה בתחילתה כפרבר אירופי של עיר הנמל העות'מאנית.

יפו כעיר מחוז ומרכז מטרופוליני

לאחר הכיבוש הבריטי והחלת המנדט זכתה יפו למעמד של עיר מחוז. הבריטים התכוונו לבנות בחיפה את נמל המרכזי של הארץ, אבל בתקופת הביניים עד חניכתו (בשנת 1933) המשיך הנמל המיושן של יפו לשמש כנקודת הכניסה הראשית לארץ, והיה ראש גשר לגלי העלייה הגדולים שתרמו רבות להתפתחותה של תל-אביב.

תל-אביב אמנם זכתה במעמד של יישות נפרדת מיפו - רובע עיר בעל ייחוד (Township), בשנת 1921, אבל המשיכה להיות כפופה, גם מנהלית, גם תכנונית, וגם מבחינת תפיסתם העצמית של מירב מנהיגיה ותושביה, לעיר הוותיקה והבכירה

ממנה. זה התבטא באופן ברור בפסקת המבוא של תכנית בניין העיר שהציג פטריק גדס לתל-אביב, שנקראה במקורה 'תכנית בניין ערים יפו-תל-אביב':

עם כל הכבוד לייחודה האתני והאזרחי של תל-אביב כיחידה עירונית, הרי מצבה הגיאוגרפי, החברתי ואף הכלכלי מותנה בראש ובראשונה במיקומה ובהגדרתה כיפו הצפונית...

העיר העתיקה והיחידה העירונית החדשה חייבות לצמוח ולהשתלב אחת בפעולות רעותה. הקמתן של יחידות עירוניות חדשות דוגמת סרונה (אשר לא ירחק היום ואליה יתוספו אחרות) מבהיר שעל כל היחידות הללו להכיר ולפעול לאישוש התפיסה של "יפו הגדולה". ואף כי מפעלי הפיתוח והתעשיות המקומיות של שתי הערים אינם חסרי ייחוד, הרי מצבן הבסיסי

זזה - שגשוגה של האחת הוא ערובה

מובהקת לפריחתה של האחרת.⁸

תפיסת 'יפו הגדולה' זיהתה אותה, ובמיוחד את הנמל ואת האזור המסחרי שבסביבתו, כמרכז המטרופולין המתפתח. גדס מזהה גם את שרונה, המושבה החקלאית הטמפלרית, כחלק מהמטרופולין הזה. בנוסף לכך היו באזור גם יישובים ערביים לא מעטים שהסתמכו על יפו כמרכז העירוני שלהם, ושתנופת התפתחותם החלה עוד לפני ימי המנדט. גם המושבות העבריות שהקיפו אותה, בית הספר מקווה ישראל, ראשון לציון ופתח תקווה, היו חלק מהמטרופולין והקמת תל-אביב חיזקה את המרקם האזורי המגוון בו יישובים כפריים, ערבים, יהודים וטמפלרים, היוו עורף, שוק וספקי כח עבודה זול עבור מרכז עירוני מתפתח.

ווליד חאלידי, בספר המונומנטלי שערך, 'כל מה שנותר', מזהה 23 כפרים ועיירות ערביים במחוז יפו, שכולם חרבו בעקבות מלחמת 1948, ביניהם

גם 6 בתחומי תל אביב של ימינו. יש ביניהם יישובים כמו סלמה (6,782 תושבים ב-1945), יאזור (11,807 תושבים ב-1945) ואל-שייח' מואניס (1,930 תושבים ב-1945), כאשר עבור כולם יפו הייתה המרכז העירוני המשמעותי אשר בו היו תלויים לצרכי מסחר, תרבות, שירותי בריאות ועוד. כל היישובים האלה חוו צמיחה משמעותית בתקופת המנדט, וברובם הבעלות על הקרקע הייתה בחלקה יהודית.⁹

כאמור, גם לתל-אביב היה עורף, שהורכב מיישובים שהיו תלויים בה לצרכים דומים, ושכלל את המושבות שסביבה, כמו ראשון לציון ופתח תקווה הוותיקות ורמת השרון והרצליה שנוסדו בשנות ה-20. קשרי תחבורה קבועים שיצאו מכיכר המושבות, שבהמשך הדרך המובילה ליפו, סייעו לחיזוק מעמדו של המטרופולין היהודי, שהתקיים במקביל ובחפיפה למטרופולין הערבי. צרכי החקלאות והמסחר הסיטונאי היו משותפים באופן כללי, כך שבדרך

יפו-תל-אביב צמח מרכז מסחרי שבו נמכרו משאבות, מנועים וכלי עבודה, ארגזים וחומרי בניה. בעיתונות התקופה ניתן למצוא פרסומות לבתי מסחר בבעלות ערבית, יהודית ובריטית, גם בעיתונים עבריים וגם בעיתונים ערביים.

שרידים לכך קיימים עדיין ברחוב אילת של ימינו, כאשר שלטי חלק מהחנויות הוותיקות כתובים גם בערבית ויש להם קשרי מסחר ארוכי שנים עם לקוחות ערביים. חנות ומפעל המשאבות הוותיק 'אמיתי', השוכן בדרך יפו 8, מתגאה בכך שהוקם בשנת 1934, וברור לגמרי שגם פרדסני יפו היהודים וגם הערבים השתמשו אז בשירותיו.¹⁰ הרחוב הזה היה, ובמידה רבה נותר, ציר התנועה המרכזי המחבר בין מי שהיו לכאורה שתי ערים נפרדות.

ארנון גולן, גיאוגרף היסטורי, מגדיר את תל-אביב בזמן המנדט כעיר מתיישבים אירופית, ואת יפו כעיר קולוניאלית, כשהוא מוצא קווי דמיון בינן לבין מערכות עירוניות קולוניאליות

אחרות, כמו ערי המתיישבים החדשות שהוקמו על ידי השלטונות במושבות הצרפתיות בצפון-אפריקה. הפרברים האירופים נועדו לנצל את הערים העתיקות שבצידן קמו, ולספק תנאי חיים נוחים ומוכרים למהגרים האירופים. ההבדל המרכזי, לדעתו, הוא שתל-אביב לא הוקמה כפרויקט יזום על ידי השלטון המרכזי אלא צמחה מתוך יוזמות פרטיות ולאומיות מגוונות.¹¹

שלטון המנדט היה רגולטור בעל העדפות יותר מאשר יזם. מוסדות השלטון העיקריים: משרדים, דואר ומשטרה, מוקמו במרכז העירוני הברור בראשית ימי המנדט, ביפו, ובעיקר ליד תחנת הרכבת וסביב ראשית שדרות המלך ג'ורג' ודרך יפו תל-אביב. שכונת נגה של ימינו היא שריד מעניין לאופן שבו הבריטים דמיינו את המרחב העירוני. זה לא רע, בנייה בורגנית דחוסה, עם גוון אוריינטלי. בספר הצילומים היפה שערכה והוציאה לאחרונה ורד נבון, 'השדרה', מופיע תיעוד מרהיב של חלק מהבתים והאזור הזה.¹²

השלטון הבריטי סיפק מסגרת חוקית וקבע כללי משחק עירוניים. חוקי בנייה ותכנון הגדירו פרוצדורות וכללים להתפתחות העירונית ומחלקת המדידות של המנדט סיפקה שירותי מיפוי ורישום בעלות וזכויות בקרקע.¹³

עידוד ההתיישבות היהודית בארץ ישראל בראשית תקופת המנדט לא היה בהכרח קונספירציה מתוכננת לנישול הערבים וניצולם, אבל הגדרת חוקי משחק שסייעו למי שהיטיב לנצל אותם אפשרה לצד היהודי יתרון גדול בתוך מה שעתיד להפוך לעימות גלוי ואכזרי.

הגבול המטושטש בין הערים

קביעת הגבול בין שתי הערים הייתה שאלה מסובכת, שהוכרעה בתיווך בריטי. כך תיאר ישראל רוקח, מי שהיה ראש העיר בשנים 1936-1952, את התהליך:

כידוע, מחולקות הטריטוריות העירוניות לגושים ולבלוקים, והשלטונות עמדו על

כך שבלוק אשר רוב שטחו אינו בידי יהודים - ואפילו אם אוכלוסיתו צפופה ביותר - אי אפשר יהיה להעבירו לתחום העירוני תל-אביב. מכאן סבת הפיגור בהרחבת הגבולות. לפי עקרון זה לא הועברו לתחום תל-אביב גושים יהודיים שלמים ובהם תעשייה יהודית, אף כי גושים אלה קשורים בתל אביב בכל המובנים - הלאומי, הפוליטי, הסוציאלי והכלכלי. ויש מקומות שהגבול בין תל אביב ויפו מטושטש ביותר. ומעשה בבית שגם עיריית תל-אביב וגם עיריית יפו תבעו מבעליו מסים, ורק לאחר שעיריית תל-אביב הוכיחה למושל שהגבול עובר דרך חדר השינה של אותו בית, אבל רובו של חדר זה שייך לתל-אביב ועל כן עליה לקבל את המיסים - פסקו את המסים לזכות תל אביב.¹⁴

התשובה לשאלות הבעלות על הקרקע, המגורים או השימוש בה ומקום העבודה לא הייתה אחידה. אדם יכול היה להיות בעל נכס בעיר אחת, להתגורר בעיר אחרת ולעבוד באחת מהערים האלה או במקום שלישי. יהודים היו בעלי קרקע ועסקים ביפו, וערבים היו בעלי קרקע ונכסים בתל-אביב. יהודים התגוררו בבתים בבעלות ערבית ולהפך.¹⁵ רחל הרט, שמשפחתה חיה ביפו, מתארת בספר 'קרובים-רחוקים' את היחסים המסובכים בין הקהילות הלאומיות והפרטים המרכיבים אותן וכיצד גורלותיהם היו שלובים זה בזה.¹⁶

בסוף שנת 1926 נערך במועצת עיריית תל-אביב דיון סביב שאלת השתתפות תושבי תל-אביב בבחירות לעיריית יפו. לכאורה, בהיותה של תל-אביב כפופה מוניציפלית לעיר האם, היה מקום לדרוש ייצוג במוסדותיה, אבל זה התנגש עם הרצון להתבדלות הדדית שהתחזק בינתיים. השלטונות קבעו כי אמנם יהיה ייצוג במועצת יפו

ליהודי העיר אבל זכות הבחירה תינתן רק
למשלמים מיסים בה. ישראל רוקח התרעם על
כך:

יפו היא ערש ת"א מכמה שנים. כמה
מרץ, הון וכח הושקעו בה ע"י היהודים.
בבוקר ובערב אנו רואים את מאות
ואלפי היהודים הזורמים לשם וחזרה.
ומה הוא הצד הבלתי מוסרי אם נדרוש
את זכות הבחירה ביפו? כמה זמן
מבלים אנו בת"א וכמה ביפו! וזה לא רק
ביחס לאנשי המסחר והחרושת אלא גם
ביחס למאות ואלפי פועלים.¹⁷

בן-ציון מוסינזון תיאר את עמדת השלטון
הבריטי:

ה' קמפבל אמר לנו: לפני שנתיים הייתי
בעד אחוד יפו ות"א ויצירת דבר משותף
של שתיהן יחד, אבל לאחר שאתם
הקדמתם את יפו, בניתם מרכז מסחרי,
לשכת מסחר ומזמן נבדלים ופועלים כל

אחד בפני עצמו, ובו בזמן כשיש איזה
עינין משותף אתם מוצאים דרך להבנה
הדדית ולפעולה משותפת, רואה אני
שזו דרך יותר טובה.¹⁸

דוד רמז טען כי העניין הפוך, וכי העיר הראשית
היא תל-אביב ולא יפו. 'צריך לומר שיפו גרה
בת"א':

ת"א עיר היא כמו יפו. ולא נכון כי רק
ת"א קשורה ביפו כ"א גם להיפך. יפו
מקבלת חשמל מת"א ועוד בדומה לזה
בדברים של תעשייה וכו'. יש סוחרים
ביושבים בת"א וגרים הם ביפו. אנו שתי
ערים צמודות ולא דוקא שכנות. יש לנו
ענינים עם יפו אבל לא ביפו. יש יהודים
שיש להם ענינים ביפו, גרים שם ולהם
עלינו לעזור, הם צריכים להשפיע שם
לפי כחותיהם אבל אין למשוך למשחק
את תושבי ת"א.¹⁹

רמז טוען פה לזהות ואינטרסים עירוניים שקודמים לזהות הלאומית ואולי אפילו מגדירים אותה. אלה הם שורשי תפיסת תל-אביב כעיר מדינה המתנהלת כמנהיגת היישוב.

תמיר גורן, החוקר את ההיסטוריה של הסכסוך היהודי-ערבי בהיבטים פוליטיים וגאוגרפיים, מתאר איך בשנותיו הראשונות של המנדט התקיים שיתוף פעולה בין שתי הערים בשלושה תחומים עיקריים: במישור המוניציפלי, כאשר במוקד זה היחסים הקרובים בין דיזינגוף, ראש עיריית תל-אביב, ובין אל-סעיד, ראש עיריית יפו, בקשרי המסחר והכלכלה, ובתנועת תושבים בין שתי הערים, לא רק לצורך פרנסה אלא לצרכי פנאי ובידור. דוגמאות מעניינות שהוא משתמש בהן הוא שיתוף פעולה בנושא ביוב, מים וחשמל, ונוכחות רבה של מבקרים מיפו בחגיגות פורים ובחופי הרחצה של תל-אביב.²⁰ כותרות הפרקים בספר שכתב על ההתפתחות העירונית של יפו מתארות את מסגרת התהליך שהוא מתאר:

שגשוג, 1921-1929; צמיחה, 1929-1933; גאות, 1933-1936. החלק השני של הספר משרטט תמונה הפוכה. שפל, 1936-1939; התפכחות, 1939-1945; דמדומים, 1945-1947. שם הספר, גאות ושפל, מחדד עוד את נקודת המהפך בין שתי המגמות הסותרות, שנת 1936, מועד פרוץ המרד הערבי.²¹

דיכוי המרד הערבי ביפו כמבשר התבוסה הפלסטינית

כשלון המרד הערבי הגדול בישר את הכשלון הפלסטיני בשנת 1948. במהלך שלוש שנות המרד נוצרה במידה רבה והתגבשה הלאומיות הפלסטינית, אבל הדיכוי האכזרי שלו על ידי הבריטים, כשלי ההנהגה הפנימיים בציבור הערבי והיכולת של היישוב העברי לנצל את הנסיבות על מנת לשפר את מעמדו לקראת העימות הלאומי הגדול שבפתח הובילו לכך

שהלאומיות הפלסטינית הייתה נכה וחסרת יכולת
התמודדות אל מול הלאומיות היהודית.²²

דיכוי המרד ביפו היה אכזרי וחסר פשרות. העיר,
שבז'רגון הלאומי הערבי כונתה 'כלת פלסטין'
כאות לחשיבותה, זוהתה על ידי הבריטים כמרכז
הלאומיות הפלסטינית וטופלה במהירות,
כחודשיים אחרי פרוץ המרד. תוך שימוש
ברטוריקה של שיפור עירוני של הדרכים בעיר
העתיקה של יפו פונו ממנה התושבים בהתראה
של יום, ונהרסו 237 בתים, במה שנקרא 'מבצע
עוגן', על שם צורת הדרך הרחבה שיצרו
ההריסות.²³ העיר העתיקה, המרכז ההיסטורי של
יפו, לא התאוששה לעולם מההרס הזה, ודמותה
הנוכחית נקבעה במידה רבה אז.

השכונות העבריות שנבנו בתחומה של יפו,
ובעיקר שכונות שפירא ופלורנטין, בהן חיו כ-
20,000 תושבים, מצאו עצמן עקב המרד
מנותקות מהעיריה שחדלה לספק להם שירותים
בסיסיים כמו ניקיון. תושביהן הכריזו על מרד

משלהם וסירבו לשלם מסים לעירית יפו עבור השירותים שלא קיבלו. הם הקימו הנהגה מקומית, ודרשו להסתפח לתל-אביב, שקיבלה בינתיים מעמד של עיר עצמאית, או לקבל מעמד של רובע מיוחד, בדומה לזה שקיבלה תל-אביב לפני עצמאותה. סוגיית היחס לשכונות הללו ומעמדן תמשיך להיות משמעותית עד סוף תקופת המנדט.²⁴

ועדת פיל, שהוקמה כדי לבדוק את הסיבות לפרוץ המרד, הציעה חלוקה של הארץ בין שני הלאומים, כאשר יפו הערבית נועדה להיות חלק ממסדרון שמוביל ממנה עד לירושלים, שכולו היה אמור להישאר בשליטה בריטית. מפת הגבול המוצע בין תל-אביב ליפו, שהוגשה כחלק ממסקנות הוועדה, סימנה כקו גבול חדש כביש רחב שגדר במרכזו. כביש זה נועד להיפרץ תוך התעלמות מהבתים שיהרסו לצורך כך או מקו הגבול המפותל שהוחלט עליו בהסכמה ותוך עמל רב שנים מספר לפני כן.²⁵ התכנית לא התקבלה

על ידי הצד הערבי אבל מצביעה לכאורה על שאיפה להפרדה מוחלטת בין שתי הערים תוך סימון קו גבול ברור וסופי בינהן.

בפועל, גם במהלך שנות המרד וגם לאחריו, תחום ביניים מסויים המשיך להתקיים בין הערים ובין האוכלוסיות הלאומיות.

באזור קו הגבול שאת סיפורו תיארתי ב-'צריך לדבר על הרבי' המשיכו לגור ולעבוד זה לצד זה יהודים, ערבים גרמנים ובריטים עד מלחמת העולם השניה (בעקבותיה גורשו הגרמנים), סוף המנדט (בו עזבו הבריטים) ומלחמת 1948 (כאשר מאוכלסייתה הערבית של יפו וסביבותיה נותרו רק 3,800 תושבים). אלפי הפליטים היהודיים שנאלצו לנטוש את שכונת אל-מנשייה עם פרוץ הקרבות בתחילת מלחמת 1948 הם עדות לכך שגם שם המשיכו להתקיים עד אז חיים משותפים. המרחב נותר אחד, והסכסוך הלאומי התבטא בו במעין מלחמת אזרחים בעצימות

נמוכה, שהתפרצה במלוא עוזו לאחר ההחלטה על סוף המנדט וחלוקת הארץ בנובמבר 1947.

יפו כמובלעת ערבית

תכנית החלוקה שהתקבלה על ידי האו"ם והביאה להקמתה של מדינת ישראל סימנה את יפו כמובלעת ערבית בתוך שטח המדינה היהודית כשהיא קובעת את גבולותיה כך:

שטח מובלעת יפו מורכב מאותו חלק של שטח בניין ערים של יפו הנמצא ממערב לשכונות היהודיות היושבות מדרום לתל-אביב, עד למערבו של המשך רחוב הרצל עד לצומת כביש יפו-ירושלים עד לדרום-מערב חלק הכביש יפו-ירושלים, המשתרע מדרום-מזרח לאותו צומת, ממערב לאדמות מקוה-ישראל, מצפון-מערב למועצה המקומית חולון, מצפון הקו המחבר את הקצה הצפוני-מערבי של

חולון עם הקצה הצפוני-מזרחי של שטח המועצה המקומית של בת-ים ולצפון שטח המועצה המקומית של בת ים. שאלת שכונת קרטון תוחלט ע"י וועדת הגבולות בשים לב בין השאר, לכך שרצוי לכלול את המספר האפשרי הקטן ביותר של תושבים ערבים ואת המספר האפשרי הגדול ביותר של תושבים יהודים במדינה היהודית.²⁶

סיכויי התוכנית הזו להתמש היו מתחילה נמוכים מאוד. עיר מטרופולין אינה יכולה להתקיים ללא עורף שתומך בה וניתוק יפו מסביבותיה גזר עליה כלייה.

המרד הערבי ותוצאותיו השתלבו בשינויים שהביאה על המרחב והאזור מלחמת העולם. הקמת חולון ובת-ים, וההתפתחות הניכרת שלהן במהלך שנות המלחמה עקב אזורי התעשייה שהוקמו בהם, שסיפקו את צרכי הצבא הבריטי, יצרו טבעת כיתור סביב יפו. קריסתה וכניעתה,

יום לפני הכרזת המדינה, בישרו את קריסת ההתנגדות הפלסטינית כולה.

הבריחה ההמונית והגירוש של תושבי יפו וסביבותיה וההרס הכמעט מיידי של רוב הכפרים שהקיפו אותה הם משיאיה של הנכבה הפלסטינית. הטיהור האתני שהתרחש במחוז כולו, במסגרת מבצע 'חמץ', באפריל-מאי 1948, היה גורף וכמעט שלם. הערבים שנותרו ביפו היו שריד מובה של קהילה מפוארת. מרחב שהיה מזמן ראשית הציונות דו-לאומי הפך לחד לאומי כמעט לחלוטין. האסון הפלסטיני נחשב ודאי לנס ולהתגשמות משאלה בעיני חלק גדול מהאוכלוסיה היהודית. אבל ברור לי שהיו לא מעט מהם שהבינו את העוול הגדול עוד בזמן אמת. מלאכת טשטוש הזכרון, גם של הנוכחות הערבית וגם של שיתוף הפעולה שהתקיים בעבר והמקור המשותף, החל כמעט מיידי. הוא ממשיך להתנהל במלוא עוזו גם כעת, למרות שלכאורה הכל הוכרע מזמן ולאף אחד לא איכפת.

האזכור הפאבלובי של הכפר שייח' מואניס, שעל אדמותיו הגזולות וחורבותיו הוקמו האוניברסיטה העירונית ושכונת רמת אביב כהוכחה לצביעות השמאל ולחוסר הרלוונטיות של זכות השיבה הפלסטינית, הוא בעצם אות למשהו שונה לגמרי. האזכור מוכיח ששייח' מואניס לא נשכח, להפך. הנכבה, האסון הפלסטיני, נוכחת במציאות ימינו גם מכיוון שאסור לדבר עליה. העבר לא נמחק, והנסיונות להדחיקו משמרים אותו. העוול עדיין כאן, מלווה את החברה הישראלית וכמובן שגם הפלסטינית, ממתין להכרה רשמית ולעיבוד. אני משוכנע שגם אם יתמהמה, בוא יבוא.

עיר ושמה גוש-דן

בעקבות השינוי של 1948 וההעלמות הכמעט מוחלטת של הפלסטינים מהמטרופולין נוצרה אפשרות להגדירו מחדש, ונדרש ביטוי שיאפיין זאת. הכינוי 'גוש דן' התאים לאזור לאחר שטוהר כמעט לחלוטין מפלסטינים.

מקורו של השם לאומי דתי, כאיזור נחלתו של שבט דן הקדום. זאת הייתה הנחלה הראשונה שהוענקה לשבט עם כיבוש הארץ, אבל הוא נאלץ לנטוש אותה ולנדוד לאזור אצבע הגליל לאחר שלא עמד בעימות עם הפלישתים ששלטו בערי החוף הגדולות.

בחיפוש בארכיון עיתונות יהודית היסטורית ניתן לראות כיצד שימוש ראשון בכינוי זה במובנו המקובל מופיע בזמן מלחמת העולם השנייה, ואיך הוא הופך לפופולארי בזמן שנות ה-60 וה-70. בשנות ה-80 נכנס לשימוש הכינוי 'מטרופולין תל אביב'. גוש דן מהדהד את העבר הרחוק, המיתולוגי והתנ"כי. שימוש בשם מהווה מעין נקמה מאוחרת בפלישתים, ובפלשתינאים שהם לכאורה ממשיכיהם.

כאשר מכנים אזור 'גוש דן' קל לדמיין אותו כריק מאדם לפני ששבו אליו היהודים מגלותם, קל לראות את יפו העתיקה וההרוסה, השונה כל כך מתל-אביב המודרנית, כיורשת עירו של יונה

הנביא ולא כעיר הדו-לאומית, כלת הים הפלסטינית הגאה והיפה, שהייתה באמת. המיתוס של תל-אביב, כעיר העברית הראשונה שצמחה מהחולות, ממעיט ומצמצם בכוונה את המקום שהוא מותיר ליפו ולכפרים שבסביבותיה. היא במרכז גוש דן, ולא חלק ממטרופולין יפו הצומח. במציאות, כפי שניסיתי להראות כאן, המרחב המשותף יצר ופיתח את שתי הקהילות, ובו גם התגלם, ואולי אפילו הוכרע, העימות הלאומי עוד לפני שהתפרץ במלוא עוזו גם בשאר הארץ.

*

כמי שחי בגבול בין תל-אביב ליפו, ומחפש בהיסטוריה של המקום הזה גם נחמה, שנות המנדט הן זירה שיש מה ללמוד ממנה. שלא כמו בן-גוריון, אני מבכה את מותה של יפו הקולוניאלית, כלת הים ופלסטין. אני חושב שיש לה חלק משמעותי משנדמה בבניין התרבויות המקומיות, הפלסטינית והעברית. אולי שרידיה

של העיר המשולבת יוכלו לאפשר להחיות משהו מדמותה.

על פי תפישותי הפוליטיות, המרחב הישראלי פלסטיני הוא משותף ושני הצדדים כרוכים זה בזה אפילו אם אינם מודעים לכך. אמנם רוב גדול של שתי האוכלוסיות חי בתודעה של הפרדה, אבל היא כוזבת במידה רבה. אנו קשורים אלה באלה, ואנו אלה וגם אלה. זו אחת הסיבות שמושכות אותי לקשר הבלתי מפוענח עד הסוף בין העיר בה הוכרזה מדינת ישראל לבין העיר בה הובסה הלאומיות הפלסטינית. אם תצליח תל אביב-יפו לשלב בין חלקיה, לקבל את עברה וללמוד ממנו, אולי תצליח להשפיע בכך גם על הסיכוי של הישראלים והפלסטינים לחיים משותפים.

אולי. הלוואי. לו יהי.

הערות

---

¹ אנדרה אליאס מזאוי ומכרם ח'ורי-מח'ול, המדיניות המרחבית ביפו, 1948 - 1990, עיר ואוטופיה, אסופת חומרים - 80 שנה לתל-אביב-יפו, חיים לוסקי (עורך), החברה הישראלית למו"ל, תל-אביב, 1991, עמ' 62

² דניאל מונטרסקו, ההיסטוריה של המקף: אוריינטליזם עירוני על הקו בין יפו ותל-אביב, זמנים: רבעון להיסטוריה, גליון 106, 2009, עמ' 79

³ <https://uriyoeli.com/לדבר-על-הרבי/>

⁴ שרון רוטברד, עיר לבנה, עיר שחורה, בבל, תל-אביב 2005

⁵ Tamir Goren, Relations between Tel Aviv and Jaffa 1921-1936: A reassessment, Journal of Israeli History, 2017, 36:1, 1-21, DOI: [10.1080/13531042.2017.1415285](https://doi.org/10.1080/13531042.2017.1415285)

⁶ ההיסטוריה של הנמל, צמיחתו המהירה והתדרדרותו, מתוארים בספר שהוא מעין רקוויאם למה שהיה ולא ישוב עוד, שנכתב אחרי שנפתח נמל אשדוד שייתר לגמרי את חשיבותו של נמל יפו: שמואל אביצור, נמל יפו, בגאותו ובשקיעתו, 1865 - 1965, הוצאת מלוא, תל-אביב, 1972

---

7 תהליך צמיחת העיר מתואר בספר החשוב: רות קרק, יפו, צמיחתה של עיר, 1799 - 1917, אריאל, ירושלים, 2003. חשיבותם של הטמפלרים להתפתחותה הכלכלית של הארץ מודגשת במאמר: Ruth Kark and Naftali Thalmann, Technological Innovation in Palestine: The Role of the German Templers, Germany and the Middle East - Past, Present and Future, Ed. Haim Goren. Jerusalem: Magnes Press, 2003, pp. 201-224. האופן בו היהודים היו משולבים בחיי התרבות והכלכלה של העיר העות'מאנית מתואר יפה באוטוביוגרפיה: יוסף אליהו שלוש, פרשת חיי, בבל, תל אביב 2005. תהליך השינוי הפנימי וההתפתחויות שעברה האימפריה העות'מאנית מואר באופן מרתק בספר: The Last Ottoman Generation and the Making of the Modern Middle East, Cambridge University Press, New York, 2017

8 פטריק גדס, דו"ח תכנית בניין ערים יפו-תל-אביב, 1925, תרגום: גלי גור, עיר ואוטופיה, אסופת חומרים - 80 שנה לתל-אביב-יפו, חיים לוסקי (עורך), החברה הישראלית למו"ל, תל-אביב, 1991, עמ' 21

9 All that remains: the Palestinian villages occupied and depopulated by Israel in 1948, editor: Walid Khalidi, Institute for Palestine Studies, Washington, D.C, 1992, pp. 230-263

10 <https://www.amity.co.il/>אודותינו/

---

¹¹ ארנון גולן, מלחמת העצמאות ויצירתה של תל אביב-יפו: שינוי מרחב דרסטי ותוצאותיו, תל אביב-יפו: מפרבר גנים לעיר עולם, פרדס, חיפה, 2009, עמ' 89-88

¹² ורד נבון (עורכת), השדרה, שדרות ירושלים בעיני הצלמים, הוצאה עצמית, תל-אביב 2019

¹³ על כך באתר המורשת של המרכז למיפוי ישראל: http://mapi.gov.il/Heritage/Pages/tkufat_hamandat.aspx

¹⁴ ישראל רוקח, הרחבת גבולות תל-אביב - מה פירושה? ידיעות עירית תל-אביב, חוברת 12, 1943, עמ' 150. המאמר פורסם לאחר שגבולותיה של תל-אביב הורחבו באופן משמעותי ונכללו בהן שרונה ושטחים גדולים מעבר לירקון.

¹⁵ כך הוא למשל המקרה של אדיב חינאווי, אשר היה הבעלים של אדמות שכונת נורדיה שעל חורבותיה נבנה דיזינגוף סנטר, כפי שמתארת תמר ברגר בספרה המצויין: תמר ברגר, דיוניסוס בסנטר, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1998

¹⁶ רחל הרט, קרובים-רחוקים, יחסי יהודים וערבים ביפו ובתל אביב 1881-1930, רסלינג, תל-אביב, 2014

¹⁷ פרטי כל ישיבה מיוחדת של מועצת עירית תל-אביב, 19.12.1926, ידיעות עירית תל-אביב, שנה ב' גליון 2-1, 1927, עמ. 14-13

¹⁸ שם, עמ' 16

¹⁹ שם, עמ' 17

²⁰ Goren, Relations between Tel Aviv and Jaffa

---

²¹ תמיר גורן, גאות ושפל, התפתחותה העירונית של יפו ומקומה בעימות היהודי-הערבי בארץ-ישראל 1917 - 1947, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, 2016

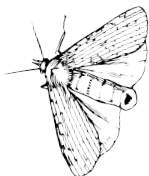
²² Matthew Kraig Kelly טוען, במחקר עדכני ומעניין, כי הכוח המוגזם והבלתי מרוסן בו השתמשו הבריטים לדיכוי המרד היה סיבה עיקרית להקצנת האירועים האלימים מצד האוכלוסייה הערבית, וכי מסגור הבנתו במונחים פוליטיים, כמהומות ומעשי אלימות המבוצעים על ידי 'כנופיות' יצר התעלמות מהמניעים הלאומיים שהניעו אותו: The Crime of Nationalism, Britain, Palestine, and nation-building on the fringe of empire, University of California Press, 2017

²³ דב גביש, מבצע יפו 1936 - שיפור קולוניאלי של פני עיר, ארץ ישראל, י"ד, החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, תשמ"ד

²⁴ Tamir Goren, The Jewish neighbourhoods of Jaffa and the question of annexation to Tel Aviv at the end of the British Mandate, Middle Eastern Studies, 2016, 52:6, 917-937

²⁵ Proposed boundary between Jaffa and Tel Aviv; Survey of Palestine, Great Britain. Ordnance Survey, Jaffa, 1938
הספרייה הלאומית, אוסף המפות ע"ש ערן לאור

²⁶ החלטת האומות המאוחדות על הקמת המדינה העברית (תכנית חלוקה), 29.11.1947

דפוס בית

הוצאה לאור ודפוס זעיר

נדפס ונכרך ברחוב הרבי מבכרך 14, תל-אביב-יפו

אורי יואלי ונגה אריאל 2019

//

www.home-press.com